A beszélőváltások és a szociokulturális tényezők összefüggései társalgási szövegekben[1]

1. Bevezetés

A tanulmány célja a konverzációelemzés (Have, P. ten 2005; Hutchby–Wooffitt 2006; Boronkai 2009) szempontjainak bevonása a társalgási szövegek kognitív stilisztikai vizsgálatába a társalgások interakcionális jellemzői és a stílus szociokulturális tényezői közötti összefüggések feltárása érdekében. A konverzációelemzés szempontjainak stilisztikai alkalmazását indokolttá teszi az az empirikus kutatások alapján is igazolt tény (Hámori 2010), hogy a beszélgetések során nemcsak magának a szövegnek, hanem a diskurzusnak[2] is van stílusa, vagyis vannak olyan választásokon alapuló „diskurzusszintű" (interakcionális vagy konverzációs) jelenségei, amelyek a stílus szerves részét alkotják (Tannen 2005). Az olyan diskurzusjelenségekre, mint a fordulók hossza, a beszélőváltások, az együttbeszélések és a megszakítások, is jellemző a nyelvi variabilitás, hozzájuk is kapcsolódnak társas elvárások, normák és minták (Bartha–Hámori 2010: 306). A diskurzuskutatásban és az egyes típusok jellemzésében elengedhetetlen a stílusnak, mint az adott szövegtípus megformálásából eredő értelem-összetevőnek, illetve mint a társas jelentés konstruálójának (Eckert–Rickford 2001; Coupland 2007) a vizsgálata. Az így értelmezett stílusvizsgálat a nyelvhasználat különféle szintjein (pl. fonológiai, lexikai, morfoszintaktikai, pragmatikai) végzett stíluselemzések (Labov 1972, 1984) helyett elsősorban az eddig kevesebb figyelmet kapott diskurzusjelenségek (Németh T. 1996a, b; Redeker 1990; Andersen 2001; Tannen 2007; Selting 2008) vizsgálatára koncentrál (pl. diskurzusjelölők, fordulók, szomszédsági párok, beszédaktusok).

A tanulmány az elméleti keret vázlatos bemutatása után röviden jellemzi a jelen vizsgálat korpuszát és módszereit, majd a spontán társalgások és a televíziós interjúk szövegéből származó példák elemzésével bemutatja az interakciós szerkezet egyik fontos összetevőjének, a beszélőváltás mechanizmusának a jellemzőit. A példaelemzések fókuszában a beszélőváltási stratégiák interakcionális jellemzőinek a helyzet és a magatartás szociokulturális tényezőjével (Tolcsvai Nagy 1996: 134–58; 2005) való összefüggései állnak. Az interakciós mintázat egyes elemeinek (pl. belebonyolódás, szekvenciális rendezettség) hasonló szempontú vizsgálata részben már megtörtént (Boronkai 2011, 2012), a konverzációs viselkedés számos egyéb jellemzőjének és azok stilisztikai vonatkozásainak vizsgálata pedig további kutatások témája lehet.

2. Elméleti keret: interakcionális stilisztika

A kognitív szemléletű stilisztika a hermeneutikára alapozva a stílust úgy határozza meg, mint a nyelvről való tudás egyik alapvető elemét. Ez a felfogás a romantikától kezdve, majd Humboldt nyelvelméletére építve bontakozott ki, és a későbbiekben szövegtani, szociolingvisztikai és pragma-

[1] A tanulmány a *Kognitív stilisztikai kutatások* című 81315 számú OTKA-pályázat támogatásával készült.

[2] A tanulmány a *szöveg* és a *diskurzus* fogalmát abban a felfogásban használja, amely szerint a diskurzus folyamatként értelmeződik a szöveggel szemben. A szöveg ebben az esetben a diskurzus folyamán létrejött eredmény (termék, produktum) jelentésben szerepel (Brown–Yule 1989: 23–5), ezért a fogalmat célszerű a szövegnél tágabb értelemben használni. Ez alapján a diskurzus olyan nyelvi tevékenységként határozható meg, amely egyszerre jelenti az egyes megnyilatkozások létrehozásának és befogadásának egymással kölcsönhatásban lévő és egymást feltételező folyamatát. E nyelvi tevékenység során a résztvevői szerepek felcserélődnek, a résztvevők egy térben és időben helyezkednek el, kommunikációs üzeneteiket pedig a szóbeli közlés csatornáján továbbítják (Tátrai 2011).

tikai szempontokkal bővítette a stílus tanulmányozásának kérdéseit (Tolcsvai Nagy 2004). Napjaink kognitív stilisztikai kutatásai (Semino–Culpeper [eds.] 2002) a szociolingvisztika (Labov 1982; Halliday 1978) és a kognitív nyelvészet (Langacker 1987) alapfogalmából, a nyelvi variancia kérdéséből indulnak ki, amely szerint egy adott jelentést és funkciót többféle módon is ki lehet fejezni. A kognitív stilisztika (Tolcsvai Nagy 1996; 2005) a stílust egy adott nyelvi megnyilatkozás megformáltságából eredő értelem-összetevőként határozza meg, leírásában pedig a következő szempontokat érvényesíti:

– a nyelvi potenciál (a nyelvi varianciából eredő stíluslehetőségek),
– a szociokulturális tényezők,
– a stílusstruktúra, mely a szövegértelem részeként jelenik meg (Tolcsvai Nagy 2004).

A kognitív stilisztika fenti szempontjai közül a társalgási szövegek vizsgálata a szociokulturális tényezőkből eredő stíluslehetőségek viszonylatában tűnik célszerűnek. A szociokulturális tényezők (Tolcsvai Nagy 1996: 134–58) a szöveg megformáltságának és a kommunikációs helyzet összetevőinek kapcsolatára vonatkoznak, érvényesülésüket a nyelvi variancia különböző lehetőségeinek felhasználása teszi lehetővé. E felfogás alapján tehát a stílus úgy értelmezhető, mint a szöveg szociokulturálisan is meghatározott megformáltságbeli értelem-összetevője (Tolcsvai Nagy 2001b). A szociokulturális tényezőket egy adott közösség kulturális normái és értékei határozzák meg, mindig a nyelvre vonatkoznak, leírásuk pedig a kognitív stilisztikában öt alapvető változó (magatartás, helyzet, érték, idő, nyelvváltozatok) mentén történik. A változók mentén tartományok jönnek létre, azokban altartományok helyezkednek el, amelyek között átfedések is lehetségesek, megjelenésükre tehát nem a kategorikus, hanem a skaláris elhelyezkedés a jellemző. A szociokulturális jelleg a résztvevők nyelvről való tudásának és az adott szövegnek a kölcsönhatásában érvényesül.

A szövegtípusok kutatásának alapja kezdetben főként a strukturális osztályozás volt, amelynek formális kritériumai alapján az egyes szövegtípusokat egyértelműen besorolhatónak és jellemezhetőnek tartották (vö. Szilágyi N. 1980; Petőfi S. 1988; Vater 1992). A funkcionális szemlélet erősödésével a kommunikáció interaktív jellegére helyeződött a hangsúly, a szövegtipológia másik lehetséges iránya[3] pedig a kommunikációorientált szempontok alkalmazása (Sandig 1972; Helbig 1975; Ermert 1979) lett. Ez a szemlélet azonban még a kritériumrendszerben gondolkodó szövegtipológiák sajátosságait mutatja, így gyakran merev, statikus osztályozási elveket követ. A funkcionális és kognitív szemlélet felismerte, hogy a beszélő szövegekre vonatkozó tudása folyamatjellegéből adódóan a társadalmi interakciókban gyökerezik, így megjelent a szövegtípusok azonosításához szükséges tudás fogalma, a szövegtípus pedig nem eleve adott és létező, hanem az aktuális interakcióban létrejövő entitásként értelmeződött (Gülich 1986). Ez alapján a kommunikációban részt vevők gyakorlati tudásuk szerint sorolják az egyes szövegeket az általuk ismert nyitott típusokba, és a besorolást aktuálisan az adott beszédhelyzethez igazítják folyamatosan értékelve és alakítva ezzel a verbális interakciót. A kognitív szemléletben tehát a szöveg mindig valamilyen kommunikációs közegben jelenik meg és válik értelmezhetővé, ezért felfogásában a szövegek mindig egy összetett rendszer részeként jelennek meg az emberi cselekvés folyamatában és annak eredményeképpen, meghatározott térben és időben, más eseményekkel és tevékenységekkel együttesen (Tolcsvai Nagy 2001a: 86). Bár a kognitív nyelvészeti és stilisztikai kutatások gyakran foglalkoznak irodalmi szövegek vizsgálatával is, egyre nagyobb figyelmet fordítanak az olyan szövegek tanulmányozására, amelyek kommunikációs közege a szóbeli interakció szituációja. A funkcionális szemlélet a szövegtipológiai kutatásokban is a kommunikáció interaktív jellegére helyezi a hangsúlyt, és a kutatásokban megjelenik a kommunikációorientált szempontok alkalmazása (Sandig 1972; 1986/1995), valamint a szövegtípus aktuális interakcióban létrejövő entitásként való értelmezése (Gülich 1986).

A kognitív stilisztika és szövegtipológia fenti szemléletrendszeréhez jól illeszkedik a konverzációelemzés felfogása, amely az interakcionális szociolingvisztika (Gumperz 1982; Goffmann 1967/1990), a beszélésnéprajz (Hymes 1968, 1975) és az etnometodológia (Garfinkel 1967, 1972) szemlélete alapján közelíti meg a stílust, vagyis azt a társas valóság létrehozásának eszközeként határozza meg (vö. Tolcsvai Nagy 2005: 19–20). Mindehhez szervesen kapcsolódik a szociolingvisztikai gyökerű stíluskutatások legújabb iránya (Eckert–Rickford 2001; Selting 2008), amely a stíluskutatásban a nyelvhasználatot és a stílushasználatot a társas jelentések létrehozásával, a társadalmi

[3] A szövegtipológiai kutatások irányaira bővebben l. Tolcsvai Nagy 2001a.

identitás megteremtésével összefüggésben vizsgálja. Az interakcionális stilisztika arra a kérdésre keresi a választ, hogy a társalgások stílusa, a társalgásokban megjelenő stílusvariációk hogyan függnek össze a társas jelentés konstruálásával, a kontextus és a résztvevők közötti társas viszonyok alakításával (Bartha–Hámori 2010: 302). Az irányzat Bell modelljére építve a hallgatóságra tervezés modellje alapján abból indul ki, hogy a nyelvhasználat során a beszélők a befogadó személye mellett figyelembe veszik az egyes szituációkra jellemző beszédstílusokat is, és ezek alapján hozzák meg a beszédmódjukkal kapcsolatos döntéseiket, stílusválasztásaikat. A modell a szituáció mellett fontos választási szempontnak tartja a téma kérdését is, de mindkettőt a befogadóval való viszony függvényében tekinti a stílusválasztást meghatározó tényezőnek (Bell 1984). Ehhez kapcsolható Coupland (2007), Eckert (2000) munkássága és Schilling-Estes (1998) „beszélőtervezés" modellje, amely a stílust nem csupán reagáló, hanem iniciatív, kezdeményező jellegűnek tartja. Ez a felfogás hívta fel a figyelmet a stílus válaszként való értelmezése mellett a kezdeményezés lehetőségére is, ebben az esetben a beszédmód megváltoztatásának, alakításának oka az adott szituáció megváltoztatása is lehet. Az interakcionális stilisztika a különböző stilisztikai variációkat nem válaszként, hanem a beszélő identitásteremtő és világalakító eszközeként (Schilling-Estes 2004: 388) értelmezi. Képviselői azt kutatják, hogy a beszélők miért, milyen kontextuális tényezők (szituációs kontextus, tematikus kontextus, cselekvés kontextusa) és interakciós célok hatására alkalmazzák egy adott szituációban az adott stilisztikai választást. Az interakcionális stilisztika tehát szoros kapcsolatban áll a stílus szociokulturális tényezőivel is, elméleti kerete ezért lehetőséget kínál arra, hogy a kognitív stilisztika és a konverzációelemzés között megteremtse azt a határterületet, amelyben a társalgási szövegek mindkét szemlélet szempontjait együttesen alkalmazva, a konverzációs viselkedést középpontba helyezve vizsgálhatók.

3. Anyag és módszer

A tanulmányban szereplő korpuszok, nyelvi példák több szempontból is különböznek egymástól, a spontaneitás és a tervezettség skáláján különböző ponton helyezkednek el. Az egyik ilyen alapvető szempont a vizsgált szövegek kommunikációs színtere. Ez alapján a megvalósulás két végletét figyelembe véve beszélhetünk a társalgási nyelvhez tartozó hétköznapi párbeszédekről, amelyek mindennapi szituációban, kötetlen módon jönnek létre, és megkülönböztethetünk az irodalmi nyelvhez sorolható dialógusokat, amelyek valamely szépirodalmi alkotás részeként szerepelnek, vagy egy egész drámai művet építenek fel. Emellett a másik fontos szempont, hogy a létrejövő szövegek teljesen spontán[4] szövegalkotási folyamat eredményeként keletkeznek, vagy szerepet kap bennük a tervezettség[5] tényezője is. A fenti két szempont alapján a prototípus-elméletnek (Rosh 1977; Taylor 1991) megfelelően prototipikus spontán szövegnek a hétköznapi, kötetlen társalgások, prototipikus tervezett párbeszédnek pedig a drámai dialógusok tekinthetők, mert rájuk jellemzőek legnagyobb mértékben az adott szövegfajta tulajdonságai. A prototipikus változatok között a témától, a felek viszonyától, a tervezettség mértékétől és más egyéb tényezőktől függően számos átmeneti szöveg jöhet létre. Ezek kommunikációs színtere általában szintén a hétköznapi élet egy-egy informális, félig formális vagy formális szituációja, amelyben a résztvevők szövegalkotása a tervezés folyamán különböző mértékben igazodik a szituációhoz kapcsolódó elvárásokhoz, és ennek függvényében helyezhetők el a két prototipikusnak mondható változat közötti képzeletbeli egyenesen. Az ilyen félspontán párbeszédek kommunikációs színtere igen változatos, szerkezetükben jelen vannak bizonyos kötött elemek, fordulatok, témájuk részben előre meghatározott. A kommunikáló felek meghatározott kommunikációs céllal kezdeményezik a beszélgetést, viszonyuk gyakran hierarchikus, a beszélgetés irányítása a fölérendelt fél kezében van. A beszélgetés sémája gyakran explicit módon is megjelenik, amelynek kötelező elemeit meg kell tartani, az ezektől való eltérés egyes esetekben következményekkel is járhat. Ilyen félspontán szöveg például az ügyintézés, az útbaigazítás kérése,

[4] Itt kell megjegyezni, hogy ha figyelembe vesszük a szóbeli szövegalkotás során működő beszédtervezési és kivitelezési folyamatokat, akkor valójában egyetlen szöveget sem tekinthetünk igazán spontánnak.

[5] A fogalom itt nem a pszicholingvisztikai értelmezésben használatos makro- és mikrotervezést jelenti, hanem az adott a szituációhoz kapcsolódó séma vagy forgatókönyv egyes pontjaihoz való alkalmazkodást.

a terápiás beszélgetés, a kihallgatás, a vizsga és ilyen szövegek a tanulmányban elemzett televíziós interjúk is.

A dolgozatban vizsgált spontán szövegek egy része egy saját gyűjtésű, rögzített és a konverzációelemzés transzkripciós jeleivel lejegyzett, társalgási szövegeket tartalmazó korpuszból származik (Boronkai 2009).[6] Ezek valódi spontán, családi és baráti beszélgetések, amelyeket semmilyen felkészülés nem előz meg, a szövegek mindegyike családi környezetben zajló beszélgetés, a munkából vagy iskolából hazatérő családtagok kötetlen társalgása hétköznapi, a résztvevők mindennapi tevékenységeihez kapcsolódó témákról. A vizsgálat során elemzett 3790 szövegszónyi beszédanyag 17 beszélgetése közül 13 dialógus, 4 szöveg pedig három vagy négy résztvevő kötetlen beszélgetéséből felépülő társalgás. A rögzített hanganyag 39 adatközlő megnyilatkozásait tartalmazza.

Az elemzett példák másik része a Tolnataj televízió *Ismerős* című műsorának[7] félspontán interjúszövegeiből származik. A vizsgált korpusz 3 beszélgetést tartalmaz, amelyekből a vizsgálatban felhasznált szövegrészek terjedelme a spontán korpuszhoz hasonló, 3632 szövegszó. A felvételek 4 adatközlő megnyilatkozásait tartalmazzák. A két korpusz a spontaneitás mértéke szempontjából két fontos dologban is különbözik egymástól. Egyrészt a vizsgált interjúk szövege valójában irányított társalgás, amelynek szerkezete az egyik fél által előre elkészített terv szerint épül fel, másrészt a téma előzetes megadásával lehetőség nyílik némi felkészülésre, amely módot teremt a gondolatok összerendezésére és a kifejezéshez szükséges nyelvi formák hozzárendelésére. Az adatközlők megnyilatkozásait ebben az esetben az interjú sajátos műfaji jellemzői is befolyásolhatják. Ebben a valójában háromoldalú kommunikációs helyzetben a résztvevők választásainak nemcsak a beszédpartnerhez, hanem a közönséghez is igazodniuk kell, és ez hatással lehet a felek konverzációs viselkedésére is. A szövegek elemzésének, vizsgálatának módszertani keretét a konverzációelemzés adja.

4. A beszélőváltások szociokulturális jellemzői

A társalgás alapegységei azok az egy beszélőtől származó megnyilatkozások,[8] amelyek forduló[9] néven váltak ismertté a vonatkozó kutatások szakirodalmában. A fordulók megnyilatkozásait ugyanaz a beszélő hozza létre anélkül, hogy közben átadná a szót valaki másnak. A társalgások legalább két különböző beszélő által létrehozott megnyilatkozást tartalmaznak, amelyek feltételezik egymás létét, és szerves egységet alkotnak. A társalgások legkisebb része a két fordulóból álló egységnyi[10] dialógus, amelynek részei szemantikailag és grammatikailag is szoros egységet alkotnak. Az egységnyi dialógus kezdeményező és reagáló része olyan szomszédsági párokat alkot, amelyek láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz, és tematikus tömböket hoznak létre. A tömbök határait a kommunikatív témaváltások szabják meg.

A társalgások fő rendezőelve a fordulók állandó cserélődése, vagyis a beszélőváltás[11] mechanizmusa Ez minden élőszóbeli megnyilatkozásra jellemző, hiszen általában egyszerre csak az egyik fél ragadhatja magához a beszélés jogát. A fordulóváltás (Have, P. ten 2005: 111–3) soha nem előre meghatározott helyen, forgatókönyvszerűen zajlik, hanem az arra alkalmas pillanatban történik

[6] A korpusz gyűjtésében a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Karának kommunikáció–magyar szakos hallgatói működtek közre, a 2004/2005-ös tanévben. A korpusz részletes jellemzői és a társalgások teljes szövege megtalálható a *Bevezetés a társalgáselemzésbe* című könyv függelékében (Boronkai 2009).

[7] Az interjúk teljes szövege meghallgatható a www.tolnataj.eu weboldalon.

[8] A megnyilatkozás a nyelvi tevékenység behatárolható szakaszaként értelmezendő, amelynek határait a beszédalanyok váltakozása jelöli ki. A megnyilatkozás fogalma ebben az értelmezésben a produkcióra és a produktumra egyaránt használatos (vö. Tátrai 2011)

[9] A *turn* angol szó jelentése 'a szó magához ragadása, lépés'. A *forduló* (turn) ebben az értelmezésben nem tartalmazza a beszédlépés-váltás vagy sorváltás (turn-taking) jelenségét, definíciója azonban nem egységes; a *turn-taking* 'lépésváltás' jelentésben használatos.

[10] Az egységnyi dialógus megnevezésére a vonatkozó szakirodalomban használatos a *kétfordulós,* az *egyfokú* és a *két láncszemű* elnevezés is (Cs. Jónás 1999: 38–45).

[11] A szó az angol *turn-taking* megfelelője. A magyar nyelvű fordításokban a *beszélőváltás* megnevezésére több kifejezés is szerepel: *szóátadás* (Wardhaugh 2002: 270), *forduló*: az egy beszélő által elmondott szöveg, amely néhány esetben magában foglalja a beszélőváltást is (Sacks–Schlegloff–Jefferson 1974), *fordulat* (Horányi 1978: 145), újramegszólalás (Szende 1995: 79), használatos még *beszédlépésváltás, fordulóváltás* vagy *sorváltás* formában is (Iványi 2003).

meg, amelyet a beszélő jelei érzékeltetnek. Ilyen jel a téma lezárása, a konverzációs viselkedés egyes jelei, a szünet vagy a töltelékelemek használata, az intonáció, és nagyon fontos szerepet játszanak a nem verbális üzenetek is, mint a testtartás vagy a szemkontaktus. Ha a társalgások kapcsán a beszélőváltások mechanizmusáról beszélünk, ez a meghatározás feltételez egyfajta szervezettséget is (Hutchby–Wooffitt 2006: 47–53). Az ilyen szövegek is szabályok rendszeréből és különböző konvenciókból jönnek létre, amelyek szimultán módon, lépésről lépésre alakítják ki a társalgás struktúráját. A beszélgetések rendezettségének fő eszközei az együttműködési készség, a referenciák permanens értelmezése vagy átértelmezése, és fontos szerepet kap a sorrendiség kérdése is. A folyamat interaktív jellegéből adódóan mindegyik fél egyformán közreműködik akkor is, ha éppen nem beszél.

A beszélőváltás többféle stratégia alkalmazásával valósulhat meg a társalgásokban. A tanulmány következő alfejezetei a helyzet és a magatartás stílusteremtő felől közelítik meg az egyes stratégiákat a következőképpen. Az elemzés a helyzet változójával hozza kapcsolatba a beszélőváltások határait, a külválasztás és az önkiválasztás stratégiáját, vagyis azt, hogy a helyzet formalitásának mértékétől függően milyen verbális vagy nem verbális tényező váltja ki, és melyik fél kezdeményezi a fordulóváltást. Az elemzések másik része a magatartás szociokulturális változójának és a beszédjog megszerzésére és/vagy megtartására irányuló stratégiák választásának összefüggéseit vizsgálja. A tanulmány arra is választ keres, hogy az eredmények mutatnak-e olyan tipikus együttállásokat, amelyek hozzájárulhatnak a különböző műfajú társalgási szövegek szövegtipológiai leírásához.

4.1. A helyzet szociokulturális változója

A szociokulturális tényezők közül a helyzet és a magatartás változója áll a legszorosabb összefüggésben a társalgások interakciós jellemzőivel. A helyzet változója mentén a szövegeket az informális, a közömbös és a formális altartományokban lehet elhelyezni. Ez a változó a megnyilatkozó és a befogadó egymáshoz való viszonyát reprezentálja a nyelvi kifejezések megformáltságában. A helyzet stílusváltozóját a megnyilatkozó és a befogadó számára az adott szituációban formálisnak, közömbösnek vagy informálisnak tartott elemek határozzák meg. Formális elemek lehetnek egy adott megnyilatkozásban a megszólítások, az udvariassági fordulatok, a személytelen nyelvi formák, az informális megnyilatkozásra pedig a személyes nyelvi formák és a beszélt nyelvi elemek használata jellemző. Az interakciós mintázat és a stílus, különösen a szociokulturális tényezők összefüggése szempontjából a beszélőváltással kapcsolatban fontos vizsgálati szempont, hogy melyik résztvevő kezdeményezésére történik meg a társalgásokban a szó átvétele. A több résztvevős társalgások esetén a beszélő külső kiválasztással kijelölheti azt a személyt, akinek át kívánja adni a szót, de a következő beszélő a szó magához ragadásával alkalmazhat önkiválasztást is (Iványi 2003). A konverzációs viselkedés szempontjából a beszélőváltási mechanizmusra vonatkozóan formális jellemző lehet tehát a külválasztás, informális pedig az önkiválasztás stratégiájának gyakori alkalmazása (Boronkai 2011). A következő elemzések e két stratégiát vizsgálják meg a kétféle szövegkorpuszban a helyzet stílusváltozójával összefüggésben.

4.1.1. A külválasztás

A következő beszélő kijelölésének leggyakoribb eszköze a vizsgált korpuszok alapján a kérdés, a felszólítás és a megszólítás vagy ezek kombinációjának alkalmazása volt. A beszélőváltások leggyakrabban kérdések hatására következtek be, ezért a váltásra alkalmas helyek megjelölésében az intonációnak volt a legnagyobb szerepe. A kérdések alkalmazása szoros összefüggést mutat a társalgások szekvenciális rendezettségével, vagyis a kérdés-válasz szomszédsági párok magas arányával (Boronkai 2009). Ilyen típusú külválasztásra láthatunk példát a következő két (1a, b) párbeszédben, ahol a beszélőváltás minden alkalommal az első megnyilatkozó kérdéseinek hatására következik be. Ez a beszélőváltási mód a spontán társalgásokban viszonylag ritkán fordult elő, mivel a beszélgetéseknek monotonitást kölcsönöz, és az erősebb formalitású szövegekhez teszi hasonlatossá őket.

(1a) **[7, 17–26]**[12]
A: **És öö*: voltatok-e az Izáéknál*** *most (.) mikor otthon voltatok (..) a hétvégén*↑
B: *Nem*↓
A: ***Ne::m*↑ *Hát (..) hogyhogy***↑
B: *Há::t (..) nem tudo::m (.) elmaradt*↓ *Bettinél voltunk (..) után:a meg nálunk*↓
A: ***Nem láttad az Ákoskát***↑
B: *Nem (.) de az tuti (.) hogy ha most (..) hazamegyek (.) a hétvégén (..) akkor meglátogatom a kis fickó:t*↓
A: **És a Gyuri**↑
B: *Hát (..) a Gyuri meg (.) e:lmegy szombaton (.) de ha lehet (.) akkor ott maradna [ö:: vasárnapig] (...)*
A: *[*Ő is ott aludna↑*]*
B: *Szerintem igen (..) úgy tervezem*↓

A formálisabb helyzethez köthető félspontán interjúk vizsgálata viszont azt mutatta, hogy ezekben a szövegekben általános jellemző volt a külválasztás stratégiájának alkalmazása, a beszélőváltás módjának kiválasztása pedig általában a társalgást irányító résztvevőhöz volt köthető. A külválasztás stratégiáját a riporter akkor alkalmazta, amikor a kérdés-válasz szomszédsági pár kezdeményező szekvenciájával válaszadásra szólította fel az interjú alanyát. Az alany ilyenkor elfogadta a felkínált stratégiát, és megadta a reagáló szekvenciát. Az (1b) azt mutatja, hogy a formalitás erősebb fokán álló interjúszövegekben a kérdések hatására bekövetkező beszélőváltás fontos műfaji jellemzőként jelent meg, ezért a vizsgált korpuszban ez a külválasztási mód volt a domináns jellemző.

(1b) **[CSB, 28–33]**[13]
A: *Balázs*↓*(...) M:::ennyire jut idő a:: magánéletre*↑ ***Mennyire jut idő*** *(..) az egyéb más dolgokra*↑
B: *Igen*↓ *Hál Istennek a::: család a::z <krákogás>* úgymo*:nd ö::: beleszokott ebbe a:: ebbe a sport (.) dologba*↑ *és most má:r*↑ sőt már az elején is *(..) mindenki teljes mellszélességgel mögöttem volt (...)*
A: *(...)* ***Lehet***↑ ***ho:gy sokan itt adják fel***↑ *Vagy azért ez (.) nem ilyen egyszerű*↑ *egy sportolót azért (..) sokkal magasabb szinten ö::: szólít meg az élet (.) és* dönt ilyen vagy olyan irányban↑
B: *Ez is benne van*↓ *Tehát ö::: biztos*↑ *hogy ennél (.) sokkal összetettebb a dolog*↑*(...)*
A: *Szerinted (.)* téged *(.)* ***mi tesz jó sportolóvá***↑ *Szerinted mi az Balázs*↑ *ami:: ami :: ami benned (.) egy olya:n tulajdonság (..) ami oda emelt (.) ahol vagy*↑
B: *<nevetés> Most ugye:: itt magamat kellene dicsérni*↑ *amit nem szívesen teszek (..) Nem tudom(..) Hát biztosan a:: fizikai adottságaim is olyanok (.) ami:*:*k*↑ *amik azért (.) átlagon felüliek (..) Ö:: nem tudom*↓

A kérdések hatására bekövetkező beszélőváltás másik esete az előzőnél kiegyensúlyozottabb szerkezetű, mivel ahogy a (2) példa is mutatja, az ilyen társalgásokban a kérdések mindkét résztvevő megnyilatkozásaiban megjelentek. Ez a beszélőváltási mód kizárólag a spontán társalgások jellemzője, az interjúszövegekben a kérdezés stratégiája csak az interjú készítőjéhez kapcsolódott.

(2) **[5, 21–7]**
A: *Té:nyleg (.) ma este* ***az Audival mentél vissza***↑
B: É::n↑ *ne::m (.) hát apa elment vele::* ***Akkor holnap hogy taxizna***↑
A: *Ja:: (.) akkor* ***reggel jön haza érted*** *(.) mi*↑
B: *Ja*↓

[12] A spontán társalgásokból származó példák esetében első helyen a beszélgetés sorszáma szerepel, amely után vesszővel elválasztva az adott forduló(k) száma következik (pl. [7, 17–26]).

[13] Az interjúszövegekből származó példák esetében első helyen a beszélgetőpartner nevének kezdőbetűi szerepelnek, amely után vesszővel elválasztva az adott forduló(k) száma következik (pl. [CSB, 28–33]).

A: *Jó (.) mindegy (...) reggel keltsél engem is fel↓* ***Én is*** ***[megyek suliba: Jó]***↑
B: ***[Mivel mész]*** *(.) autóval*↑
A: *Nem hiszem↓ Ha nem esik az eső (.) akko:r bicilivel↓* ***Mit főzöl***↑

Ahogy a fenti példákban is láttuk, beszélőváltás a spontán társalgásokban gyakran történő kérdések hatására, de a kérdés és a megszólítás kombinációjára ebben a korpuszban viszonylag kevés példát találunk. Az interjúszövegekre viszont az volt a jellemző, hogy a kérdés nagyon gyakran megszólítással is kombinálódott, amely a helyzet formalitásának erősödésével kapcsolható össze. Ez figyelhető meg a riporter által alkalmazott stratégiák kapcsán a következő (3a–d) példákban is.

(3a) **[CSB, 3]**
A: *(...) szó:val röviden (...) mi a helyzet most veled (.)* ***Balázs***↑

(3b) **[TA, 1]**
A: *Szia* ***Andris***↑ *(..) mikor érkeztél é:s (...) meddig maradsz*↑

(3c) **[CSB, 13]**
A: *Hol edzesz(.)* ***Balázs***↑

(3d) **[CSB, 22]**
A: *Há:t én biztos vagyok benne (..) ho:gy lesz rá lehetőség↓ Ö::* ***Balázs*** *(..) há:t ö:: nem is tudom (..) hogy hogyan lehet ezt (..) ö:: ezt (.) ezt bírni*↑

A direkt felszólítás mint külválasztási stratégia az interjúszövegekre egyáltalán nem volt jellemző, és a spontán társalgásokban is csak ritkán, mindössze néhány esetben fordult elő (4).

(4) **[9, 10—11]**
B: *Mit süssünk*↑ ***Találj ki*** *valamit*↓
A: *Püspökkenyeret (.) vagy egyensúly-süteményt*↓

A formalitás alacsony foka ellenére ezekben a szövegekben is jellemző volt, hogy a megnyilatkozók a felszólítás helyett valamilyen enyhítő stratégiát, leggyakrabban kérdést vagy feltételes módú igét vagy a képesség meglétére való kérdezést alkalmaztak. Ebben az esetben az indirekt aktusok formailag és funkciójukat tekintve eltérést mutattak, mivel a mondatfajtától eltérő propozicionális tartalmú kifejezést, egy másik illokúciós aktust használtak. A kérdő formájú beszédaktusok, ahogy az (5a–c) példák is mutatják, leggyakrabban sugallt kérést vagy felszólítást hordoztak.

(5a) **[3, 37]**
A: *Té:nyleg (..)* ***kijössz*** *velem pénteken az állomásra*↑

(5b) **[10, 15]**
A: *Hát akkor (.) szombaton [olyan nyolc körül (.)* ***ráérnél***↑

(5c) **[10, 9]**
A: *(...)* ***El tudsz jönni***↑

Az interjúszövegek önmagukban soha nem választották a felszólítást beszélőváltási stratégiaként, és az is ritkán fordult elő, hogy valamilyen enyhítő eszközzel kombinálva használták. Erre a ritka választásra láthatunk példát az alábbi interjúrészletben:

(6) **[CSB, 5]**
A: *Mit jelent a:z (...) hogy egy kicsit (..) megcsúsztál*↑ *mi történt*↑ ***azért (...) beszéljünk arró:l is*** *(...) hogy voltak sérüléseid is a:: közelmúltban (...)*

A külválasztás a következő megnyilatkozó személyének megjelölése mellett irányulhat a téma kijelölésére is. Ebben az esetben a beszélőváltás általában egybeesik a téma megváltoztatásával is, ezért ez a stratégia inkább az interjúk szerveződésére volt jellemző. Ezt a formalitás erősebb jellege mellett az is okozhatta, hogy az interjú készítőjének a szerepéből adódó irányító funkciót is be kellett töltenie, ezért – ahogy a (7) példa mutatja – a figyelem és az érdeklődés fenntartása érdekében gyakran nem csupán a beszélőváltást, hanem a téma megváltoztatását is kezdeményeznie kellett.

(7) **[CSB, 18]**
A: *Balázs (.) én úgy érzem (.) ho:gy tulajdonképpen (.) bebiztosítottad magad↓ Tehát hogyha:: itt (..) ne adj Isten (.) bármi történjék (.) vagy* éppe*::n nem úgy alakul továbbiakban a:: sportpályafutás (..) ahogy te azt eltervezted (.) akko::r biztos alapokon állsz↓ Arról nem is beszélve (..) ho::gy* ***hány nyelven beszélsz***↑

A külválasztás sajátos esete, amikor a megnyilatkozó nemcsak a következő beszélőt jelöli ki kérdés segítségével, hanem a kommunikációra való felszólítással a harmadik megnyilatkozó személyét és a témát is meghatározza. Erre, a spontán társalgásokban a helyzet formalitásának minimális mértékéből adódóan ritka stratégiára hoz példát a következő (8) társalgás részlete:

(8) **[4,1–3]**
A: ***Kérdezd csak meg Líviá:t*** *(.) milyen műtéten esett á:t*↓
B: *Mé:rt (.) voltál műtéten*↑
C: *Ne::m*↓

Összefoglalva a külválasztás stratégiájának alkalmazásával kapcsolatban született eredményeket, a spontán társalgások és az interjúszövegek elemzése alapján a két szövegtípusról a következő megállapítások tehetők:

- A spontán társalgások megnyilatkozói ritkábban választották ezt a stratégiát, mint az interjúk résztvevői.
- A kérdéssel történő külválasztás gyakrabban jelent meg az interjúszövegekben, mint a spontán társalgásokban, ahol jellemző volt az is, hogy a kérdés-válasz szomszédsági pár válaszszekvenciája kérdéssel záródott.
- A spontán szövegekben ritka, az interjúszövegekben viszont gyakori volt a kérdések és megszólítások kombinációja.
- A felszólítás, mint külválasztási stratégia, ritkán fordult elő mindkét szövegtípusban, és az interjúszövegekben csak enyhítő stratégia alkalmazásával szerepelt.
- A külválasztás témameghatározó, témaváltó szerepe csak az interjúszövegekre volt jellemző.

A helyzet szociokulturális változójával összefüggésben a fentiek alapján elmondható, hogy a spontán társalgások konverzációs viselkedés szempontjából az informális altartományhoz kapcsolódnak, amelyet a beszélőváltási stratégiákkal kapcsolatban a következő választások jellemeznek: a külválasztási stratégia alkalmazásának alacsonyabb aránya, a megszólítások elhagyása, a szóátvételre való felszólítás gyakorisága, a témaváltásra való felszólítás hiánya. Az erősebb formalitással jellemezhető tartomány konverzációs jellemzői az interjúszövegek alapján: a kérdéssel történő külválasztási stratégia szinte kizárólagos választása, a külválasztásban megszólítások alkalmazása, a szóátvételre való felszólítás hiánya és a téma megváltoztatására való felszólítás gyakorisága.

4.1.2. Az önkiválasztás

A beszélőváltási stratégiák közül a külválasztáshoz hasonlóan a résztvevők gyakran alkalmazzák az önkiválasztást is (Iványi 2003). Ebben az esetben a beszélőváltás nem a kérdés-válasz szomszédsági pár keretében következik be, hanem a következő résztvevő kérdés vagy felszólítás nélkül ragadja magához a szót. Ez leggyakrabban az olyan kötetlen beszélgetésre jellemző, ahol egymással közeli kapcsolatban álló megnyilatkozók társalognak, akik gyakran beleszólnak a társalgásba anélkül, hogy arra kérték volna őket. Erre láthatunk példát a következő (9) spontán társalgásban, ahol leginkább a D jelű adatközlő megnyilatkozásaiban jelenik meg ez a stratégia:

(9) **[4, 2—9]**
B: *Mé:rt (.) voltál műtéten*↑
C: *Ne::m*↓
D: ***Agymosás [volt*↑*]***
C*:* *[Ah::*↓*]*
B: *[Jé:zus Má:ria*↑*]*
D: ***[Csodá:os*↓ *Elá:]julok***
B: *Hahahaha*↑
D: ***Most hogyha: (.) nem ülnék akko:r (.) leülnék***↑

A vizsgált spontán korpusz alapján az is megfigyelhető volt, hogy informális helyzetben az önkiválasztás stratégiájával bármelyik fél kezdeményezhetett beszélőváltást, ez független volt a résztvevők nemétől, korától vagy egymáshoz való viszonyától. A következő (10a) anya-fiú társalgásban arra láthatunk példát, hogy a társalgás témáját a fiúgyermek változtatta meg egy új téma bevezetésével:

(10a) **[5, 5—9]**
A: *Apa (.) [merre van*↑*]*
B: *[Dolgozik](.) éjszakás*↓
A: *Reggel jön– (...) reggel megy taxizni (.) vagy [jön haza*↑*]*
B: *[Taxizik] (...)*
A: ***Ké:pzeld*** *(.) ma előbb elkezdték az órát és (.) [nem értem be (...)*

A (10b) példában pedig a meny fűz hozzá a társalgás témájához anyósa kérdése nélkül egy újabb információt:

(10b) **[7, 11–14]**
A*: Ja (.) utána megcsinálja:: és akkor megebédelni (.) azt haza lehet jönni*↓ *És ö:: mit szokott a (.) mama főzni*↑
B: *Pörköltet szokott (..) (mindig csinálni)*
A: *Jah*↑
B: ***Jobb lenne halat főzne (..) de hát–***

A formálisabb helyzethez köthető félspontán interjúk vizsgálata ezzel szemben azt mutatta, hogy az önkiválasztást szinte kizárólag a beszélgetést irányító fél alkalmazza, a beszélőváltás pedig ezekben az esetekben gyakran együtt jár a téma megváltoztatásával is. Erre láthatunk példát a következő (11a) interjúrészletben, ahol a riporter a téma egy új aspektusára kérdezve ragadta magához a szót, és módosította a beszélgetés témáját is:

(11a) **[RI, 2–3]**
B: *Há:t igen (..) ez egy sorsszerű (.) gyors döntés volt (.) hogy Szekszárdra kerültem (...)* és próbáltam itt a*:: volt munkahelyemen szerzett szemléletet beépíteni a:z osztálynak a:z addigi munkájába (.) az addig is (..) kiváló munkájába természetesen*↓ *Ehhez mindig e::gy jó kollektívának a:z együttes (..) odaadó (.) áldozatkész munk*ája szükséges az egészségügyben *(..)*
A: Ö::: ***mennyire volt (..) nehéz (..) ez a váltás*** *(.) Pécsről:l eljönni (...) elszakadni (...) átvenni ez a:: szekszárdi szülészetet ami (...)*

Önkiválasztás történhet akkor is, ha a riporter a reagáló záró szekvenciát elegendőnek, esetleg túl hosszúnak tartja, és ezért kezdeményezi a beszélőváltást. Erre látunk példát a következő (11b) interjúrészletben:

(11b) **[TA, 2–3]**

B: *Karácsony előtt (..) jöttem haza (.) ahogy szoktam most már (..) negyedik éve ez a trend (..) hogy hazatérek karácsony előtt↑ és ha minden igaz (..) akkor olya::n január közepéig (.) maradok↓ most egy kicsit trükkösebb a helyzet az átlagosnál (..) ugyanis (..) pont lejárt a vízumom (..) és most beadtam egy: új vízumigénylést↑ úgyhogy az (..) reményeim szerint elkészül január közepe-végére (...) és akkor reményeim szerint (..) megyek vissza (.) most már másodmagammal (...) mert közbe::n családos ember lettem↑-*

A: ***Há:t ez az egyi:k legnagyobb hír*** *(...) veled kapcsolatban (.) hogy megnősültél és (..) elvehettél volna akár faddi* lányt (..) elvehettél volna *aká:r ausztrál lányt (..) [de nem így történt↓]*

Az önkiválasztás harmadik jellemző este az interjúkban az volt, amikor a riporter úgy ítélte meg, hogy a záró szekvencia a nézők számára nem teljesen értelmezhető, és ezért ragadta ismét magához a szót. Ez utóbbira láthatunk példát a következő interjú (11c) ötödik fordulójában, ahol az interjú készítője kérdéssel strukturálta, pontosította az interjú témáját.

(11c) **[CSB, 3–5]**

A: *(...) szó:val röviden (...) mi a helyzet most veled (.) Balázs↑*

B: *Há:t ö:: köszönöm a: kérdést↑ öö jó:l vagyok (..) ö:: most éppen a:z Európa Bajnokságra készülök↓ igaz (..) egy picit ö::: megcsúsztam és (...) nem úgy alakult a felkészülésem (...) ahogy szerettem volna↑ (...)*

A: ***Mit jelent a:z*** *(...) hogy egy kicsit (..) megcsúsztál↑ mi történt↑ azért (...) beszéljünk arró:l is (...) hogy voltak sérüléseid is a:: közelmúltban (...)*

Az interjúszövegekben nem volt példa arra, hogy az önkiválasztás stratégiáját az interjú alanya alkalmazta volna.

Az önkiválasztás a társalgási szövegekben gyakran következett be szünetek hatására, amelyek jó alkalmat teremtettek a következő beszélőnek a téma folytatására vagy megváltoztatására is. A szünet hatására bekövetkező beszélőváltás a spontán beszélgetések jellemzője, erre hoz példát az alábbi társalgás (12a) részlete, amelyben a beszélőváltás nem járt együtt a téma megváltoztatásával, hanem az új megnyilatkozó a beszédpartnerrel együttműködve alakította tovább a társalgást:

(12a) **[7, 10–1]**

B: *Ja↓ Mindig olyan nyolc (..) fél kilenc körül szoktunk menni (.) szépen megebéde- vagy* ***megreggelizünk (...)***

A: *Ja (.) utána megcsinálja:: és akkor megebédelni (.) azt haza lehet jönni↓ És ö:: mit szokott a (.) mama főzni↑*

Az előző példával ellentétben a spontán beszélgetésekben az is gyakran előfordult, hogy a szünet hatására bekövetkező beszélőváltás – ahogy a következő (12b) példa utolsó fordulója is mutatja – egyidejűleg a téma megváltoztatását is eredményezte:

(12b) **[12,16–9]**

B: *(...) Most szegény (.) nagy:on* küzd vele↓ *Nem nagyon tudja a:: dolgokat (..) előtte ő nem ült gép előtt (...) mindig kiakad (...)*

A: *Már hú::sz éve (.) dolgozik↑*

B: *Ja: (..)* ***szegény (...)***

A: És ***te (.) most (...) mit csinálsz***↑

A szünetek hatására bekövetkező megszakításos beszélőváltás a formálisabb szövegekben kevésbé jellemző, a vizsgált interjúkban egyetlen alkalommal volt rá példa:

(12c) **[CSB, 37–39]**
B: *Ez tava:ly novemberben volt (.) Dél-Afrikában↓ Egy ilye:n extrém* ***váltóverseny(...)***
A: *Csak tévedtem azzal a: nyárral (...)*

Az önkiválasztási stratégiák elemzésekor a vizsgált minta azt is megmutatta, hogy a spontán társalgásokban nagyon gyakran következett be az önkiválasztás a különböző diskurzusjelölő elemek alkalmazásának a hatására. A vizsgált mintában kötőszók, partikulák, névmások és egy ragtalan főnév egyaránt előfordultak társalgásszervező szerepben, szünettel kombinálódva és az intonáció hatására pedig sok esetben eredményeztek beszélőváltást is. A következő példákban (13a–c) az úgyhogy, az így és az *izé* diskurzusjelölőként való alkalmazására láthatunk példát. A példákat összeköti az a konverzációs jellemző, hogy a partikulák használata mindegyik esetben beszélőváltást eredményezett, amely gyakran átfedéssel, együttbeszéléssel is kombinálódott:

(13a) **[3, 19–21]**
A: *Ja:: (.) na jól van↓* A diákigazolványt (.) pénteken el kell intézni (.) [neked (...)*]*
B: *[Ja:: (..) nem is mondtam] (..)*
pénteken nincs megint órám ***úgyhogy****– (...)*
A: Hát e*:.z (.) egy nagyon jó iskola (.) ide én is szívesen járné::k↓*

(13b) **[13,11–12]**
A: *(...) a:: (...) régiek közül sokan ott voltak va::gy (.) ott voltak páran [aki:k* ***így*** *a::–]*
B: *[Hát a::]*
kollégium mellett (..) nyílt egy hallgatói klub (.) oda átmentünk (.)

(13c) **[4,74–6]**
D*: És nem volt (…) [****izé****::] ↑*
B: *[Matyi:::↑]*
D: *Jól van n::a↑ [Megye::k↓*

A szövegkorpuszban arra is gyakran volt példa, hogy teljes szintagmák, tagmondatértékű elemek vagy összetett diskurzusjelölők (Dér 2009) mutattak társalgásszervező szerepet, és indították el a beszélőváltást. Az alábbi példákban (14a, b) a *látod* és a *tudod* áll diskurzusszervező szerepben, a következő két részletben (14c, d) pedig egy tagmondat *(hogy is mondjam)* és egy összetett diskurzusjelölő *(de hát)* használatára láthatunk példát:

(14a) **[4, 35–39]**
C: *Magamnak csináltattam↓*
D: *Nem a fiúknak↑*
B: *Nem is (.) [****látod****–]*
D: *[Figyelj–]*
B: *Esetleg odaállsz a: (.) tükör elé–*

(14b) **[9, 1–2]**
A: *Tömegnyomor a vonaton↓ El voltam egyébként á:julva↑ Én már (.) té:nyleg iszonyú rég utaztam vonaton (...) Talá:n (.) amikor tavasszal voltunk fent (.) Pesten (.)* ***tudod****↑*
B: *Akkor sem lehetett sokkal jobb (.) csak biztos (.) kifogtatok egy olyan fülkét (...)*

(14c) **[8, 22–3]**
B: *Aj (..) de me:kkorát (.) e:gy ekkorát (.) akkor (...) hár– négy láb (…) ekkora (.) még négy láb (.) ekkora ( )* ***hogy is mondjam (...)***
A: *Ilyen [magas torta↑*

(14d) **[7, 14–15]**
B: *Jobb lenne halat főzne (..)* ***de hát–***
A: *Pe::rsze (.) ha:lat (.) majd ennyi embernek↓ Hol élsz te↑*

A félspontán interjúszövegekben a diskurzusjelölők csak nagyon ritkán eredményeztek beszélőváltást. A következő példában egy kötőszó, majd egy kötőszó és egy névmás kombinációjából létrejött többszörös diskurzusjelölő, tölti be a társalgásszervező szerepet:

(15) **[CSB,40–43]**
B: *Tehát ott azért má::r szétszakadozott a mezőny (..) tehát egyedül kellett tizenkét kilométert fölfutnom úgy (..) hogy a:z utolsó három kilométeren (..) egy kilométer volt a:: szintkülönbség↓ Harmincöt fokban (..) és ho::gy extrémmé tegyék (..) vizet sem lehetett magunkhoz venni (..)* úgyhogy -
A: *Kegy::etlen↑*
B: *A végén magamon kívül voltam (...)* Én sokkal jobban szeretem *(..)* ***hogyha úgy-***
A: *Ez má::r valahol ú:gy nem az (..) észszerűség határain belül van (..) nem↑ Szerintem↓*

Az interjúszövegekre az is jellemző volt, hogy a diskurzusjelölők hatására minden esetben a beszélgetést irányító fél vette át a szót, tehát csak ő alkalmazta az önkiválasztás stratégiáját.

Összefoglalva az önkiválasztás stratégiájáról mondottakat, a spontán társalgások és a félspontán interjúszövegek vizsgálata alapján a következő jellemzők állapíthatók meg.

- Az önkiválasztás stratégiáját sokkal gyakrabban alkalmazták a spontán társalgások résztvevői.
- A spontán beszélgetésekben bármelyik résztvevő magához ragadhatta a szót ezzel a beszélőváltási módszerrel.
- Az interjúszövegek általános jellemzője az volt, hogy az önkiválasztás stratégiáját csak a beszélgetés irányítója alkalmazta, főként a téma megváltoztatása, a reagáló szekvencia lerövidítése vagy a válaszadó megnyilatkozásában szereplő információ pontosítása céljából.
- A spontán társalgásokban gyakran következett be önkiválasztás a szünetek hatására, amely több alkalommal együtt járt a téma megváltoztatásával is. Az interjúszövegekben nem volt jellemző a szünetek hatására történő önkiválasztás.
- A spontán társalgásokban gyakrabban következett be az önkiválasztás a különböző típusú diskurzusjelölők hatására, az interjúszövegekben viszont ezek csak a beszélgetést irányító fél részéről váltottak ki szóátvételt.

Mindezek alapján a helyzet szociokulturális változójával összefüggésben elmondható, hogy a spontán társalgások konverzációs viselkedés szempontjából az informális altartományhoz kapcsolódnak, amelyet a beszélőváltási stratégiák választásában leginkább az összes résztvevő által alkalmazott önkiválasztási stratégia magas aránya, valamit a szünetek és a diskurzusjelölők hatására történő gyakori beszélőváltás jellemez. Az erősebb formalitással jellemezhető tartomány konverzációs jellemzői az interjúszövegek alapján: az önkiválasztási stratégiák alkalmazásának a résztvevők pozíciójától való függése, valamint a szünetek és a diskurzuspartikulák hatására történő szóátvétel alacsony aránya.

4.2. A magatartás stílusváltozója

A magatartás stílusváltozója mentén megkülönböztethetünk durva, bizalmas, közömbös és választékos stílust, amely a nyelvi kifejezések megformálására irányuló megnyilatkozói és a befogadó által a megnyilatkozónak tulajdonított magatartásra értendő. A magatartás stílusváltozóját az adott kontextusban durvának, bizalmasnak és választékosnak tűnő nyelvi, főként szókészletbeli elemek határozzák meg. A közömbösség a többi változóhoz hasonlóan azt jelenti, hogy az adott tartományban nincsen olyan előtérbe helyezett nyelvi kifejezés, amelyet egy másikkal össze lehetne hasonlítani. A helyzet stílusváltozójához hasonlóan a szókészletbeli elemeken kívül a magatartás tényezőjét is meghatározzák a társalgásokban megfigyelhető konverzációs jellemzők. A konverzációs viselkedés szempontjából a beszélőváltási mechanizmusra vonatkozóan jellemző lehet a megszakítással

vagy az együttbeszéléssel történő szóátvétel alkalmazása és a beszédjog megtartására való törekvés (Boronkai 2011). A következő elemzések e stratégiákat vizsgálják meg a kétféle szövegkorpuszban a magatartás stílusváltozójával összefüggésben.

4.2.1. A beszédjog megszerzése

A vizsgált társalgásokban a beszédjog megszerzése általában a megszakítás és az együttbeszélés (átfedés) stratégiájával történt. A megszakítás stratégiájára a spontán társalgásokban számos, az interjúszövegekben jóval kevesebb példát találhatunk. Ahogy a következő szövegrészletek (16b, c) is mutatják, a spontán társalgásokban a megszakítások gyakran egyúttal egy újabb téma bevezetését is jelentették:

(16a) **[6, 1–4]**
A*: Elkezdődött már a film↑ Történt (..) valami↑*
B: *Ige::n (.) egy* ***nő:t–***
A: *Már itt van (..) a:: hulla[házban↑]*
B: *[Azt nem] tudjuk↓*

(16b) **[4, 63–64]**
C: *Há:t (...) kaptam zselét hozzá* ***me:g–***
D: *Nem mo::st (.) majd (.) amikor elmúlik a fájdalom↓ Hát akkor majd (...)*

(16c) **[4, 20–21]**
D: *N:a (.) de ez nagy:on szép (.) é:desem (.)* ***de::–***
B: *Sonka eladó::↑*

A megszakítás nagyon gyakran következett be különböző diskurzusjelölők hatására, ekkor egyes határozószók vagy kötőszók pragmatikai funkcióban, társalgásszervező elemként szerepeltek. A határozószók közül a spontán társalgásokban leggyakrabban a *tényleg* állt ilyen funkcióban, amely határozószói jelentésében főként a beszélőnek a megnyilatkozás iránti elkötelezettségét, állásfoglalását jelöli. A párbeszédekben azonban gyakran töltött be pragmatikai szerepet is, ekkor elsődleges funkciója nem a bizonyosság megerősítése, hanem inkább a társalgás szervezése volt. A *tényleg* diskurzuspartikula beszélőváltási stratégiaként való alkalmazása jelölheti a beszélőváltás és a témaváltás helyét is. A következő két példa (17a, b) a fenti funkciókat mutatja:

(17a) **[5, 20–1]**
B: *Bejött hozzám, és-*
A: ***Tényleg****, ma este az Audival mentél vissza?*

(17b) **[3, 35–37]**
A*: Nahá::t (.) csak nem↓ Még van ké:t nap↓*
B: *Szerintem–*
A: ***Té:nyleg*** *(..) kijössz velem pénteken az állomásra↑*

A vizsgált társalgásokban sokféle, több elemből álló többszörös diskurzusjelölő is szerepet játszott a megszakításos szóátvételben. A következő példák négy tagmondatszintű elem társalgásszervező szerepét mutatják. A következő beszélő mindegyik példában a diskurzusjelölő használatával ragadta magához a beszélés jogát, megszakítva ezzel az előző beszélő megnyilatkozását:

(18a) **[1, 19–20]**
B: *Mondtam neki (.) hogy akkor–*
A: ***Jól van*** *(..) akkor inkább egy elég↓ Orsika::↑ Neked (.) mi újság↑*

(18b) **[13, 12–13]**
B: *Hát a::] kollégium mellett (..) nyílt egy hallgatói klub (.) oda átmentünk (.) ott voltak régi ismerősök (.) de inkább (...) új arcok voltak (...) És vele:d-*
A: ***De várjá::*** *(...) ezek egriek ugye:↑ (...) akikkel ott (.) találkoztál (...) ezek az (.) izé (...) régi [csoporttá–*

(18c) **[16, 3–5]**
A: *Hova akarod↑*
B: *Oda↓ A ház elé-*
A: ***Mondjuk*** *ott jó:: (.) szerintem (.) ott a ház előtt↓ Látsszon↓*

(18d) **[4, 54–57]**
B: *N:e hülyéskedj (.) annak is va:n↑*
D: Nem akar lemaradni a: (.) kicsitől↓
B: ***Ha:llod*** *(.) [legközelebb–]*
A: *[Mondtam az apjának] (.) hogy tegyünk be mi is (.) Hahahaha↑*
Szerdán (.) én jövök↓

Az interjúszövegekben ennél jóval ritkábban jelentek meg a diskurzusjelölők a beszélőváltási stratégia elemeiként, a *hát* kötőszó azonban néhány alkalommal ezekben a szövegekben is betölthetett társalgásszervező szerepet. A példa azt az interjúkra jellemző vonást is megmutatja, hogy a diskurzusjelölőt minden alkalommal a beszélgetés irányítója választotta a megszakítás eszközeként:

(19) **[TA, 2–3]**
B: *(...) és akkor reményeim szerint (..) megyek vissza (.) most már másodmagammal (...) mert közbe:n családos ember lettem↑-*
A: ***Há:t ez az egyi:k legnagyobb*** hír *(...) veled kapcsolatban (.)*

A beszédjog megszerzésének eszközeként a spontán társalgásokban gyakran megjelennek az egymást átfedő megnyilatkozások is (Hutchby–Wooffitt 2006: 54–7). Az együttbeszélés jelensége különböző mértéket ölthet, előfordulhat egy szótagra vagy egy szóra korlátozva, de nem ritka a huzamosabb ideig tartó, akár teljes tagmondatokat, mondatokat felölelő átfedés sem. Ez utóbbi típus a beszédjog megszerzésének jellegzetes stratégiája, míg az előző célja gyakran csupán a befogadó együttműködésének a jelzése. A beszédjog megszerzését célzó átfedéseket az alábbi társalgásokból vett példák (20a, b) illusztrálják. A (20b) példában az is megfigyelhető, hogy a szóátvétel ennél a stratégiánál is gyakran együtt járt a téma megváltoztatásával:

(20a) **[4, 30–3]**
D: *Jé:zus anyá:m↓ É:desem↓ Á:::! Miket nem vá:llaltok (...) k:icsiké:m (.) és én csak most–*
Mikor veszed ki:↑ Bajban va:gy (..) ***[vége a szezonnak↓]***
B: ***[Hát mé:r kivéve::↑]*** *Nem azért csináltatta:↓*
D: *Ha:llod (.) én berakattam volna (.) tavasszal (.) a szezon előtt (...)****[te–]***
C: ***[Hát pont jó:]*** *(.)*
nyáron már (..) semmi baja nem lesz (.) mehetek strandra↓

(20b) **[11, 3–4]**
A: *Tesi órám volt, és (..)* **öö***:: vármétáztunk (...) És elmentem utána a:: Gáborhoz (.) van egy tök jó új autós játéka (...) Nem tudom a nevét (.) és van hozzá ilyen (...) ko:rmány (.) meg fé:k, gá:zpedál****, [sebváltó::]*** *(...)*
B: ***[És mi volt]*** *az iskolában↑*

A fenti, erősen involválódó magatartásra utaló beszélőváltási stratégiák alapvetően az informális helyzethez igazodtak, de az együttbeszélés jelensége a formálisabb helyzetekben is megjelent. Ennek

magyarázata az lehet, hogy a spontán társalgások mellett az interjúszövegekre is jellemző az erős belebonyolódási szándék és a társalgásban való aktív részvétel igénye. Az átfedések és közbevágások funkciója azonban a spontán társalgásokhoz képest alapvetően különbözött abban, hogy az interjúszövegekben ezt a stratégiát nem a beszédjog megszerzésének eszközeként használták a résztvevők. Céljuk, ahogy a következő példák is mutatják, sokkal inkább az együttműködés, a társalgás kontextusának közös alakítása volt:

(22a) **[RI, 4–6]**
B: *Há:.t ige:n (..) nagyon meglepő volt (..) amikor a:z első látogatásom alkalmával (..) megláttam a:: társalgóban lévő telefonhálózatot↓ (...)* úgyho*::gy ennek a lecserélése (.) és az épületnek a: festés-mázolási munkálataiba (..) aktív részvételt ö:: mindenféleképpen kitűztem (...) idejövetelem* ***[célomul]***
A: ***[Ezt rögtön]*** *a::z első látogatáskor (..) ahogy körbejárt*
B: *Igen (..) igen (..) nagyon deprimáló volt ez a: (...) ez a: bejárat↑*

(22b) **[CSB, 6—8]**
A: *B: Igen (...) talán a:: kedves nézők legutóbb (...) akkor hallhattak rólam (...) még 2002-ben (...) amikor országos csúcsot futottam↑ és a::z Európa Bajnokságon (...) hetedik voltam ↑ -*
A: *Ez 5000 méteren volt↓* ***[Ugye?]***
B: ***[Így van↑]*** *5000 méteren (...)*

Az együttműködésre való törekvés abból is látható, hogy az átfedések és közbevágások kezdeményezője általában az interjú készítője, célja pedig az előző megnyilatkozás támogató kiegészítése, magyarázata volt. A támogató funkció abban is megnyilvánult, hogy az interjú készítője az átfedések segítségével próbálta érdekesebbé, a nézők számára érthetőbbé tenni az interjúalany szövegét, lerövidíteni a túl hosszú magyarázatot, kiegészíteni a hiányzó, de fontos információkat. A társalgás az átfedés és a közbevágás után általában nem a riporter, hanem az interjú alanyának szövegével folytatódott, tehát a közbevágás és az együttbeszélés itt nem beszélőváltási stratégiaként, hanem inkább a mellékszekvencia funkciójában, a metapragmatikai tudatosság megnyilvánulásaként (Verschueren 1999: 187–98; Tátrai 2006) szerepelt.

4.2.2. A beszédjog megtartása

A spontán társalgásokban a beszédjog megszerzése mellett jelen voltak a szó megtartásának különböző stratégiái is. Ilyen a többszörös mellérendelésekkel bővített forduló, amely általában együtt járt a szemkontaktus elmaradásával. Ebben az esetben a megnyilatkozásban alkalmazott intonáció is arra ösztönözte a társalgás másik résztvevőjét, hogy tovább engedje beszélni partnerét. Erre, a spontán társalgásokban csak ritkán alkalmazott stratégiára láthatunk példát a következő (23) párbeszédben:

(23) **[9, 5]**
A: A *szeméttömeg (.) de ezt most komolyan mondom↓ És arra fel (.) ahova busszal mentünk (.) az végülis valamikor régen (.) egy nagyon szép villanegyed lehetett (.) mert most is vannak felújított villák ott (.) meg ilyen rezidenciák (...) Olyan (.) hogy fegyveres őr áll (.) kint a ház előtt (.) tehát biztos (.) hogy nem akárkik laknak ott (...) És olyan (...) hogy egy öööö ilyen (...) aztán egy olyan öööö lepusztult (.) lerobbant ááá:::. Döbbenetesek (...) És valahol (.) az a meglepő (.) hogy itt vagyunk a huszonegyedik század elején ugye: (.) és Budapest (.) a főváros (.) így néz ki↓*

A beszédjog megtartásának másik típusa az a társalgás, amelyben a megnyilatkozó különböző jelei (intonáció, szemkontaktus) lehetővé tennék a beszélőváltást, az aktuális befogadó azonban nem kívánja átvenni a szót. Ekkor az eredeti beszélő válasz hiányában maga folytatja a megkezdett megnyilatkozást, és a beszélőváltás nem történik meg. A beszédjog megtartása tehát ebben az esetben a beszélő által kényszerből választott stratégia. Ilyenkor gyakran történik témaváltás is, ezt példázza a következő (24) megnyilatkozás:

(24) **[2, 11]**
A: Hiába teszem le:: (.) akkor is fölcsúszik↓ (...) Eszek egy kis magot↓

A fenti példák a spontán társalgások sajátosságait tükrözték, az interjúszövegekben a beszédjog megtartására való törekvés egyik stratégiája sem jelent meg, hiszen ebben a műfajban mindkét résztvevő konverzációs viselkedése alárendelődött a nyilvánosság tényének.

Összefoglalva a beszédjog megszerzéséről és megtartásáról mondottakat, a vizsgált korpuszok alapján a beszélőváltási stratégiák és a magatartás szociokulturális tényezőjének összefüggéseiről a következő állapítható meg:

- A spontán társalgásokban gyakori beszélőváltási stratégia volt a megszakítások alkalmazása, amely a legtöbb esetben a téma megváltoztatásával is együtt járt.
- Az interjúszövegekben a megszakítás alkalmazása ritka volt, és kizárólag a társalgást irányító fél választotta ezt a stratégiát a szóátvételre.
- A diskurzusjelölők mindkét szövegtípusban szerepet játszottak a megszakításos szóátvételben, de míg a spontán szövegekben ez nagyon nagy arányban fordul elő, az interjúkban csak elvétve volt rá példa.
- Az együttbeszélések sokkal gyakrabban fordultak elő a spontán szövegekben, ahol ez a stratégia elsősorban a beszédjog megszerzésének eszközeként jelent meg.
- Az interjúszövegek átfedéseinek elsődleges funkciója az együttműködés, a kontextus közös alakítása volt.
- A beszédjog megtartására irányuló stratégiák a spontán társalgásokban is ritkán fordultak elő, az interjúszövegekben pedig egyáltalán nem voltak jelen.

A magatartás stílusváltozójával kapcsolatban a két korpusz elemzése alapján elmondható, hogy a spontán társalgások a beszélőváltási stratégiák választása alapján a bizalmas altartomány durva altartományhoz közelítő részéhez kapcsolódnak, amelyet a következő beszélőváltási stratégiák jellemeznek: a megszakítások és a témaváltások magas aránya, a diskurzusjelölők gyakori alkalmazása a megszakításokban, az együttbeszélések alkalmazása a beszédjog megszerzésére vonatkozóan. Az interjúszövegek a résztvevők konverzációs viselkedésének fenti szempontjai alapján alapvetően a közömbös altartományhoz sorolhatók, hiszen a vizsgált szempontok közül egyik sem jelent meg domináns jellemzőként. Az együttműködést, a társalgás kontextusának közös alakítását segítő együttbeszélések, átfedések miatt az interjúszövegeket az altartomány bizalmashoz közeli részében helyezhetjük el.

5. Tipikus együttállások

Az altartományokra jellemző stratégiák együttes előfordulása, egymással való kombinálása olyan tipikus együttállásokat hozott létre, amelyek segítségével a spontán családi, baráti társalgások és az interjúszövegek stílusa árnyaltabban jellemezhető.

5.1. Informális/bizalmas altartomány

A vizsgált spontán korpusz eredményei a következő tipikus együttállásokat mutatták. A spontán társalgások a beszélőváltási stratégiák alapján, a helyzet stílusváltozója mentén az informális altartományban, a magatartás stílusváltozója mentén a durvához közelítő bizalmas altartományban helyezkedtek el:

- Az informális altartomány konverzációs jellemzői: a külválasztási stratégia ritkább előfordulása, a megszólítások elhagyása, a szóátvételre való felszólítás magasabb aránya, a témaváltásra való felszólítás hiánya, a szünetek és a diskurzusjelölők hatására történő önkiválasztás gyakori alkalmazása, valamint ennek a résztvevőktől való függetlensége.
- A bizalmas altartomány konverzációs jellemzői: a diskurzusjelölőkkel történő megszakítások, a beszédjog megszerzését szolgáló átfedések és az ezekhez kapcsolódó témaváltások gyakori alkalmazása.

5.2. Formális/közömbös altartomány

Az interjúszövegekből álló korpusz eredményei a következő tipikus együttállásokat mutatták. Az interjúszövegek a beszélőváltási stratégiák alapján a helyzet stílusváltozója mentén a formális altartományban, a magatartás stílusváltozója mentén a közömbös altartományban helyezkedtek el:

- A formális altartomány konverzációs jellemzői: a külválasztási stratégia gyakori, kérdések hatására történő és témaváltással is együtt járó alkalmazása, az önkiválasztási stratégiák alacsony, csak a beszélgetést irányító résztvevő által választott alkalmazása. A külválasztásban megszólítások alkalmazása, a szóátvételre való felszólítás hiánya, a téma megváltoztatására való felszólítás gyakorisága, a szünetek és diskurzuspartikulák hatására történő szóátvétel alacsony aránya.
- A közömbös altartomány konverzációs jellemzői: az együttműködést, a társalgás kontextusának közös alakítását segítő megszakítások, együttbeszélések, beszédjog megtartására irányuló stratégiák alacsony aránya.

6. Összegzés és kitekintés

A tanulmány spontán társalgások és interjúszövegek interakciós szerkezetének beszélőváltási mechanizmusát vizsgálta meg a konverzációelemzés eszközeivel. Az empirikus vizsgálat eredményei alapján a vizsgált szövegek interakciós mintázatáról a magatartás és a helyzet szociokulturális tényezőivel való összefüggésben a következő állapítható meg.

A társalgások beszélőváltási mechanizmusa a korábban vizsgált interakciós jelenségekhez hasonlóan a résztvevők választásainak eredményeképpen alakult ki. A konverzációelemzés egyik fő vizsgálati szempontja a stílus szociokulturális összetevőivel kapcsolatban a fordulóváltás során alkalmazott résztvevői stratégiák, illetve az azok közötti választás kérdése. A vizsgált spontán társalgásokban leggyakrabban alkalmazott stratégia az önkiválasztás, és jóval kisebb arányban fordult elő az, hogy a résztvevőket valamilyen külválasztási stratégia alkalmazásával (pl. felszólítással, kérdéssel, megszólítással stb.) kellett kérni a társalgás folytatására. Jellemző a beszédjog megszerzésére való törekvés, amelynek fő stratégiái a megszakítás és az egymást átfedő megnyilatkozások gyakori alkalmazása. A beszédjog megtartására irányuló stratégiák megjelenése ritkább, és az is jellemző, hogy a beszélő általában át tudja adni a szót a társalgás valamelyik résztvevőjének. A félspontán interjúkban ezzel szemben a külválasztás stratégiájának dominanciája volt megfigyelhető, a helyzet formális jellege miatt pedig elsősorban a támogató, együttműködő célú átfedés és közbevágás volt jellemző. Az elemzés eredményei és a fenti példák alapján jól látható, hogy a beszélőváltás mechanizmusa szintén a résztvevők választási stratégiáinak az eredménye, és így szoros összefüggésben áll a társalgások szociokulturális jellemzőivel.

A szociokulturális változók és a konverzációs viselkedés kutatásának első állomását képezte a belebonyolódási stratégiák vizsgálata, amelynek során olyan interakciós jellemzők kerültek az elemzés fókuszába, mint a kapcsolat jellegére utaló köszönésformák vagy azok elhagyása, a felvezető témák vagy kérdések megléte/hiánya, a megszólítások jellege, a belebonyolódási hajlandóság mértéke, a fordulók hossza és szerkezete, a társalgási séma követésének a mértéke (Boronkai 2012). Az interakciós mintázat eddig vizsgált összetevői mellett a kutatás következő fázisát a konverzációs viselkedés olyan összetevői jelenthetik, amelyek feltételezhetően szintén szoros kapcsolatban állnak a stílus szociokulturális összetevőivel. Ilyen szempontok lehetnek a társalgások a témaváltásainak jellemző típusai és gyakoriságuk, az ezekhez szervesen kapcsolódó diskurzusjelölők, a társalgás szervezésében fontos hibajavítások és a társalgás keretét adó kihátrálási stratégiák. A további kutatásokban a konverzációelemzés egyes szempontjait, a belebonyolódási és kihátrálási stratégiákat, a szekvenciális rendezettséget és a beszélőváltási stratégiákat jelen tanulmányhoz hasonlóan a helyzet és a magatartás szociokulturális tényezőjének aspektusából érdemes vizsgálni.

A további kutatásokhoz szükség van a korpusz bővítésére is a helyzet változója mentén a formális tartományhoz jobban közelítő műfajok, például tárgyalás, ügyintézés köréből. Az így kibővített korpusz és szempontrendszer alapján elvégzett interakcionális stilisztikai vizsgálat eredményei a szövegtipológiai kutatásokban is jól hasznosíthatók, hiszen a fenti szempontok összefüggéseinek vizsgálata tovább finomíthatja a spontán szövegek jellemzését, és az egyes társalgási műfajok tanulmányozásához is segítséget nyújthat.

SZAKIRODALOM

Andersen, Gisle 2001. *Pragmatic markers and sociolinguistic variation*. John Benjamins, Amsterdam.

Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában". *Magyar Nyelvőr* 134: 298–321.

Bell, Allan 1984. Language style as audience design. *Language in Society* 13: 145–204.

Boronkai Dóra 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe.* Ad Librum, Budapest.

Boronkai Dóra 2011. Az interakciós szerkezet és a szociokulturális tényezők összefüggései a spontán társalgásokban. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XI: 151–8.

Boronkai Dóra 2012. A társalgási struktúra mint stílusteremtő. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok.* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 125–57.

Brown, Gillian – Yule, George 1989. *Discourse analysis.* Cambridge University Press, Cambridge–New York–Port Chester–Melbourne–Sydney.

Coupland, Nikolas 2007. *Style.* Cambridge University Press, Cambridge.

Dér Csilla Ilona 2009. *Diskurzusjelölők – funkcionális szóosztály?* A Budapest Uráli Műhely (BUM) 5. – SzóOSZTÁLYtalálkozó (MTA Nyelvtudományi Intézet, 2006. január 11–13.) konferencián elhangzott előadás írott, lektorált változata. http://fgrtort.nytud.hu/images/stories/bum5/DerCsillaBUM5.pdf.

Eckert, Penelope 2000. *Linguistic variation as social practice*. Blackwell, Oxford.

Eckert, Penelope – Rickford, John R. 2001. *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge University Press, Cambridge.

Ermert, Karl 1979. *Briefsorten. Untersuchungen zu Theorie und Empirie der Textklassifikation*. Niemeyer, Tübingen.

Garfinkel, Harold 1967. *Studies in Ethnometodology*. Englewood Cliffs, New York–Prentice-Hall.

Garfinkel, Harold 1972. Remarks on Ethnometodology. In: Gumperz, John Joseph – Hymes, Dell (eds.): *Directions in Sociolinguistics*. Halt, New York, 39–324.

Goffman, Erving 1967/1990. A homlokzatról. In: Síklaki István (szerk.): *A szóbeli befolyásolás alapjai* I–II. ELTE Szociológiai Intézet, Tankönyvkiadó, Budapest, 3–30.

Gumperz, John Joseph 1982. *Discourse Strategies.* Cambridge University Press, Cambridge.

Gülich, Elisabeth 1986. Textsorten in der Kommunikationspraxis. In: Kallmeyer, Werner (Hrsg.): *Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen.* Schwann, Düsseldorf, 15–46.

Halliday, Michael A. K. 1978. *Language as a Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning.* University Park Press, London–Baltimore.

Hámori Ágnes 2010. *A diskurzus stílusa: megfigyelések és kérdések a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú elemzései alapján*. (Kézirat).

Helbig, G. 1975. Zu Problemen der linguistis Beschreibung des Dialogs im Deutschen. *Deutsch als Fremdsprache* 12: 65–80.

Horányi Özséb (szerk.) 1978. *Kommunikáció* 1–2. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Have, Paul ten 2005. *Doing conversation analysis*. A practical guide. Sage, London.

Hutchby, Ian – Wooffitt, Robin 2006. *Conversation analysis. Principles, practices and applications*. Polity Press, Cambridge.

Hymes, Dell 1968. Ethnography of Speaking. In: Fishman, Joshua A. (ed.): *Readings in the Sociology of Language.* The Hague, Mouton, 99–138.

Hymes, Dell 1975. A beszélés néprajza. In: Pap Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások.* Gondolat Kiadó, Budapest, 91–146.

Iványi Zsuzsanna 2003. A „nyelvemen van"-jelenség német és magyar nyelvű beszélgetésekben. Nyelvészeti vizsgálatok a konverzációelemzés módszereivel. *Magyar Nyelvőr* 127: 76–91.

Cs. Jónás Erzsébet 1999. *Az orosz dialógus természetrajza*. Bessenyei Kiadó, Nyíregyháza.

Labov, William 1972. *Sociolinguistic patterns*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Labov, William 1984. Field Methods of the Project in Linguistic Change and Variation. In: Baugh, John – Sherzer, Joel (eds.): *Language in Use. Readings in Sociolinguistics*. Englewood Cliffs, Prentice Hall, 23–53.

Labov, William 1982. Building on Empirical foundations. In: Winfred P. Lehmann – Yakov Malkiel (eds.): *Perspectives on Historical Linguistics.* John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 17–92.

Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar.* Volume I. Theoretical prerequisites. Stanford University Press, Stanford.

Németh T. Enikő 1996a. *On the Role of Pragmatic Connectives in Hungarian Spoken Discourses*. ERIC Document Reproduction Service No. ED 379 937. Washington.

Németh T. Enikő 1996b. A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása. *Nyelvtudományi Értekezések* 142. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Petőfi S. János 1988. A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. *Magyar Nyelvőr* 112: 219–29.
Redeker, Gisela 1990. Ideational and pragmatic markers of discourse structures. *Journal of Pragmatics,* 367–81.
Rosh, E. 1977. Human Categorization. In: N. Warren (ed.): *Studies in Cross-Cultural Psychology.* Vol. I. Academic Press, London, 1–49.
Sacks, Harvey – Schlegloff, Emanuel A. – Jefferson, Gail 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking conversation. *Language,* 696–735.
Sandig, Barbara 1972. Zur Differenzierung gebrauchssprachlicher Textsorten im Deutschen. In: Gülich, Elisabeth – Raible, Wolfgang (Hrg.): *Textsorten. Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht*. Athenäeum, Frankfurt, 113–24.
Sandig, Barbara 1986/1995. A német nyelv stilisztikája (ford.: Kulcsár-Szabó Zoltán). *Helikon,* 306–33.
Schilling-Estes, Natalie 1998. Investigating self-conscious speech: The performance register in Ocracoke English. *Language in Society* 27: 53–83.
Schilling-Estes, Natalie 2004. Investigating stylistic variation. In: Chambers, Jack K. – Trudgill, Peter – Schilling-Estes, Natalie (eds.) 2004. *The handbook of language variation and change.* Blackwell, Malden, Oxford, 375–402.
Selting, Margret 2008. Interactional stylistics and style as a contextualization cue. In: Fix, Ulla – Gardt, Andreas-Knape, Joachim (eds.): *Rhetorik und Stilistik / Rhetoric And Stylistics*. Halbband 1. De Gruyter, Berlin, New York, 1039–53.
Semino, E. – Culpeper, Jonathan (eds.) 2002. *Cognitive Stylistics. Language and cognition in text analysis.* John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
Szende Tamás 1995. *A beszéd hangszerelése. Idő, hangmagasság, hangerő és határjelzés a közlésben*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
Szilágyi N. Sándor 1980. *Magyar nyelvtan*. Bukarest, Editura Didactica Si Pedagogica.
Tannen, Deborah 1984/2005. *Conversational Style: analyzing talk among friends.* Oxford University Press, New York.Tannen, Deborah 2007. *Taking voices: repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse.* Cambridge University Press, Cambridge–New York.
Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába.* Tinta Kiadó, Budapest.
Tátrai Szilárd 2006. „Várj csak, hogy is kezdjem, hogy magyarázzam?" Néhány megjegyzés a metapragmatikai tudatosság jelöléséről. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Sliz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum, Budapest, 617–21.
Taylor, John R. 1991. *Linguistic Categorization*. Clarendon Press, Oxford.
Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Tolcsvai Nagy Gábor 2001a. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Tolcsvai Nagy Gábor 2001b. Két napihír összehasonlító stílusérték-vizsgálata befogadói változások alapján. *Magyar Nyelvőr* 125: 299–309.
Tolcsvai Nagy Gábor 2004. A nyelvi variancia kognitív leírása és a stílus (Egy kognitív stíluselmélet vázlata). In: Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* VI. SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 143–60.
Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A cognitive theory of style*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
Vater, Heinz 1992. *Einführung in die Textlinguistik*. Wilhelm Fink, München.
Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. Arnold, London, New York, Sydney, Auckland.
Wardhaugh, Ronald 2002. *Szociolingvisztika.* Osiris Kiadó, Budapest.

AZ INTERJÚK FORRÁSAI

Ismerős: Csillag Balázs. Tolnatáj televízió. 2007_08_10 http://www.tolnataj.eu/page/videotar (Letöltés ideje 2007_12_11.)
Ismerős: Dr. Répásy István. Tolnatáj televízió. 2010_12_15 http://www.tolnataj.eu/page/videotar (Letöltés ideje: 2011_04_10.)
Ismerős: Tóth András. Tolnatáj televízió. 2011_01_10 http://www.tolnataj.eu/page/videotar (Letöltés ideje: 2011_04_10.)

Boronkai Dóra
egyetemi adjunktus
Pécsi Tudományegyetem
Illyés Gyula Kar
Irodalomtudományi és Nyelvészeti Intézet

SUMMARY

Boronkai, Dóra

Turn taking and socio-cultural factors in conversations

The aim of this paper is to introduce the perspective of conversation analysis into a cognitive stylistic study of conversational texts in order to explore the interdependence between interactional properties of conversations and socio-cultural factors of style. The author also intends to make a contribution to the description of text typological properties of conversational texts of diverse genres and diverse degrees of spontaneity. To that end, from among the various conversational properties of spoken interactions, the analysis takes turn taking strategies as a point of departure, given that they are intimately connected with socio-cultural components of the speech situation and behaviour, as well as with the perspective of cognitive text typology.

Keywords: interactional stylistics, conversational behaviour, socio-cultural factors, turn taking strategies

Ragátszövődés
A mondatátszövődés egy különleges típusának vizsgálata

1. Bevezetés

1.1. A dolgozat célja

Dolgozatomban megpróbálom bemutatni saját gyűjtésű élőnyelvi adatok alapján a mondatátszövődés jelenségének egy speciális fajtáját. A diplomamunkámhoz 400 átszövődést tartalmazó mondatot használtam, hogy bemutassam a jellemző vonásait, ez 200 írott és 200 beszélt nyelvi adatot jelentett. Azóta végeztem gyakorisági vizsgálatot a jelenséggel kapcsolatban – egy közel 18 000 tagmondatból álló, felerészt írott, felerészt beszélt nyelvi adatokat tartalmazó korpuszban 1% körüli volt a mondatátszövődés aránya. Ezért nem meglepő, hogy a most következő jelenségről viszonylag kevés példa alapján tudunk csak beszélni; ez azonban nem akadályozza meg, hogy bizonyos megállapításokat tegyünk a létrejöttével, működésével, előfordulásával stb. kapcsolatban.

A vizsgálat célja, hogy bemutassa egy még feltérképezetlen szintaktikai jelenség jellemző vonásait; megmutassa, hogy mikor és hogyan alakul ki; milyen körülmények szükségesek a létrejöttéhez, továbbá milyen körülmények között nem jöhet létre. Az itt tanulmányozott mondatok természetesen csak igen apró szeletet jelentenek ebből a mondattípusból, de a legjellemzőbb jegyeit ezek alapján is jól lehet körvonalazni. Remélhetőleg ez a kutatás is hozzájárul az alárendelő összetett mondatok jelenségeinek minél behatóbb megismeréséhez.

2. A mondatátszövődés jelenségéről

2.1. A mondatátszövődés fogalmának szakirodalmi áttekintése

A jelenséget először Simonyi Zsigmond említette meg a magyar kötőszókról szóló tanulmányában, ám ő még nem nevezte mondatátszövődésnek: „A mellékmondat kettéválásának van [...] egy esete, [...] itt az első rész [...] hangsúllyal van kiemelve, de e kiemelés nem úgy történik, hogy magának a mellékmondatnak igéje előtt foglalna helyet a hangsúlyos mondatrész, mint szabály szerint kellene, hanem különös attractióval úgy, hogy a főmondat igéje elé helyezkedik" (Simonyi 1882: 83).

Hosszabban először Zolnai Gyula foglalkozott a mondatátszövődéssel, ez volt a címe székfoglaló értekezésének, amelyet 1924. június 2-án olvasott fel. Úgy határozza meg a mondatátszövődést, hogy „az összetett mondat alakulásának egy sajátságos módja [...], amely az egyes mondatok